

LATIN TILINDE SÒZ JASALIWI: SUFFIKSACIYA HÀM PREFIKSACIYA

Kalimbetova Dilnoza

Assistent-oqitiwshi, Qaraqalpaqstan Medicina Institutu

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7813165>

ARTICLE INFO

Received: 31th March 2023

Accepted: 09th April 2023

Online: 10th April 2023

KEY WORDS

Filologiya, latin tili, sòz, sòz jasalıw, suffiks, prefiks, grammatika.

ABSTRACT

Sòz – bul tildiń oraylıq birligi bolıp, ol hárqıylı mánis hám funkciyalardıń pútkil kompleksin birlestiredi: sòz – atawshı birlik, sòz - grammatik klass aǵzası, sòz – sóylewde soǵan uqsas birlikler menen qosılatuǵın birlik, sòz-xabar qatnasıwshısı. Latin tiline tiyisli bolǵan fleksion tiptegi tillerde sòzdi gárezsiz leksik hám grammatik mániske iye bolǵan tildiń minimal pútin qalıplesken birligi retinde anıqlaw múmkin. Sol sebepli, usı maqalanıń baslı maqseti latin tilinde sòz jasalıwın ùyreniw bolıp tabıladı, bunda tiykarınan suffiksaciya hám prefiksaciya usıllarına dıqqat awdarıladı.

Suffiksaciya dep suffiksti sòz jasaytuǵın negizge qosıwǵa aytıladı. Nátiyjede alınǵan jasalma negiz suffiksals dep ataladı. Suffiksler zárúrli klassifikaciyalaw wazıypasın atqaradı. Suffiksaciya sòz jasaytuǵın negiz retinde túrli sòz gruppaları - atlıq, kelbetlik, feyilden paydalanıladı. Ayırım suffiksler tek belgili bir sòz gruppası negizi menen qosıladı, mıs., -al,-ar suffiksleri atlıq negizi menen, -io,-or suffiksleri feyil negizi menen [5]. Dawıssız hárıp penen baslanıwshı suffiks sòz ózegine qosılıwı járdemshı dawıslı hárıp arqalı júz beredi:-i-, ádette, latin sòzlerin de hám -o- grek kelip shıǵıwlı sòzlerinde, mıs.: latcruc-i-formis- qas sıyaqlı; bronch-o-genus - bronxogen [2, 123-125].

Kelbetlik jasalıwında suffiksathıq negizine (qar. k. birlikte) qosıladı: thorax, acis - thoracic-us; cartilago, inis - cartilagin-e-us.

Atlıq jasaytuǵın suffiksler

1. Deminutivlar – kishireytiw mánisin beretuǵın atlıqlar:

Suffiksler	Sòz jasaytuǵın atlıq negizi		Jasalma sòz misalları	
-ul- (us,a,um)	ven-a fren-um	vena Juwán	ven-ula fren-ulum	vena Juwansha
-cul- (us,a,um)	canal-is aur-is gen-u	kanal qulaq Dize	canal-i-culus aur-i-cula gen-i-culum	kanalshaqulaqsha Dizzeshe

-ol- (us,a,um)	bronch-us are-a	bronx maydan	bronch-i-olus are-ola	bronxsha maydansha
-ell- (us,a,um)	Lam -inacereb (rum)	Bet Ûlken bas miy	lam-ellacereb- ellum	Betshe miyshe
-ill- (us,a,um)	mam(ma)	sùt bezi	mam(m)- illa	Kòkirek sorgışı

Sóz jasaytuğın negiz I yamasa II túrleniwge tiyisli bolğan jağdayda jasalma kishireytiwshi atlıq (deminutiv) túrleniwdi saqlap qaladı. Basqa jağdaylarda sóz jasaytuğın negizdiń túrleniwine qaramastan I yamasa II túrleniwdi aladı, mıs.: nodus, i m nodulus; vas, vasis n vasculum [3].

1) ádette, III túrleniwdegi atlıqlardıń dawıslı hám aralas túrlerine -cul- (us, a, um) suffiksi qosıladı: collis, m- colliculus - tóbelikshe; auris, itis f - auricula - qulaqsha; rete, retis n - reticulum - torsha. Eger sóz jasaytuğın negiz retinde III túrleniwdegi atlıqtıń dawıssız túri qollanılsa da -cul- (us, a, um) isletiledi: corpus, oris n - corpusculum - deneshe; vas, vasis n - vasculum - tamırsha.

2) aldın dawıssız kelgen dawıslı menen tamamlanıwshı ózekke -al- (us, a, um) suffiksi qosıladı: arter-i-a - arteri-ala ;fov-e-a - fove-ala.

3) -ll- suffiksi menen kórsetilgen sózler kishireytiw mánisin alıp bolğan jasalma negizlerden payda bolğan 2-dárejeli kishireytiwshi atlıqlar esaplanadı: capsula - ıdı, qutı - capsula (1-dárejeli deminutiv) qabıq, tartpa - caps-ella (2-dárejeli deminutiv) kishi tartpa.

4) ózeginde r, l, m, n dawıssızların tutqan sózlerden deminutivlar -ll- (us, a, um) yamasa -ell- (us, a, um) suffiksleri menen payda etiledi: cerebrum - cerebellum, scalper (scalprum - tik pıshaq) - scalpellum.

5) kishireytiw mánisine iye bolmağan atlıqlardı deminutivlardan ajırata alıw kerek: acetabulum – quyımshaq kesesi.

6) ayırım jasalma jaratılğan terminler kishireytiw mánisine iye emes: gastrula, blastula, morula, organella.

Prefiks bul sóz basında jaylasqan sóz elementi. Bir prefiks ornına basqa prefiksti qoyıw sóz mánisin ózgerledi. Prefiks, ádette, san, waqıt, mákan yamasa biykarlawdı ańlatadı.

Prefiksaciya – aldı qosımtanı (prefiksti) ózekke qosıw, bunda máni ózgermeydi, bálki bul túsiniqke lokalizaciyası (joqarı, tómen, aldınğı, arqa), jónelisi (jaqınlasıw, alıslaw), keshiwi (ilgeri, keyin), bar ekenligi yaki biykar etiwı sıyaqlı strukturalıq bólekti qosadı. Prefiksler kómekshilerden payda boladı, sol sebepli olardıń óz mánisin tiyisli kómekshilerdiki menen sáykes keledi [1, 45-50].

Ayırım prefikslerdi óz mánisi tiykarında ekilemshi, kóshpeli mániler júzege kelgen. Sol tárizde grek kómekshi sipara (átirapı, janı) de kóshpe máni “sheginiw, belgili bir hádiyseniń sırtqı kórinip turğan mánisine sáykes kelmew” rawajlangan, mıs.: paranasalis - murın átirapı; paramnesia (grek. mnesis - yad) – jalğan yaddıń júzege keliwi; paratyphus - Salmonella áwladına tiyisli belgili bakteriyalar tárepinen qozğatılıwshı adam juqpalı kesellikler toparınıń

ulıwma atı bolıp, ish súzek (qarın tifi) belgilerine uqsas (!) ayırım klinikalıq kòrinis penen xarakterlenedi.

Morfologiya tarawlarında qollanıwshı túsiniklerde AE-prefiksler óz mánisine iye. Patologiyalıq jaǵdaylar, kesellikler, aǵza iskerliginiń buzılıwların ańlatıwshı terminlerde bolsa AE-prefiksler ekilemshı mánide paydalanıladı, misal ushın anat. hypogastrium – qarın astı; pár. fiziol. hypotonia – bulshıq ettiń yamasa gewek aǵza bulshıq et qabatınıń tonusı túsiwi.

Anatomik nomenklaturada latin prefiksleri, patologiyalıq anatomiya, fiziologiya, klinika pán tarawlarında bolsa grek prefiksleri ústinlikke iye. Biraq esaptan tısqarılar da ushırasıp turadı: epicranialis – bas ústi, epifascialis – fassiya ústi, endocervicalis – moyın ishi [4, 56-62].

Prefikslerdiń negizge qosılıwında negizdiń baslanǵısh dawısı tásiri astında prefikste ózgeris júz beriwi múmkin. Bul, tiykarlanıp, assimilatsiyada (lat. assimilatio - salıstırıw, uqsatıw) kòrinetuǵın boladı: prefiksdaǵı songı dawıssız sóz jasaytuǵın negizdiń baslanǵısh dawıslı sózine tolıq yamasa bólek salıstırıladı, mıs., ad-prefiksi c, f, g, n, p baslanǵısh dawıssızları aldında uyqas túrde ac-, af-, ag-, an-, ap- ga tolıq salıstırıladı; prefikslerdegi songı n baslanǵısh b, p aldında m ǵa ótedi yamasa l, m, r aldında tolıq assimilaciyaǵa ushıraydı. Ayırım latin prefikslerine eliziya, yaǵnıy songı dawıssızdıń túsip qalıwı múmkin, mıs., ex- hám e-; con- hám co-; dis- hám di-. Usınıń menen únlilerdiń qatar keliwi tártipke salınadı, mıs., met-encephalon (meta+encephalon), di-encephalon (dia+encephalon).

Kóp qollanıwshı latin prefiksleri

Prefiksler		mánisi	mısallar	awdarması
Lat.	Grek.			
ad-(ac-,		Jaqınlasıw	ad-ductio	Jaqınlastırıw

af-,al-,an-,ap-,as-,at-)		birlesiw, qosılıw	ag-gluntinatio ad-nexa (an-nexa) af-ferens as-sistens	Japıstırıw Òsimtelerge alıp keliwshı Janında turıwshı
ab-(abs-,a-)	apo-(ap-,aph)	Uzaqlasıw	ab-oralis abs-tinentia a-vulsio apo-physis aph-aeresis (apo+haeresis)	Awızdan uzaqta Jaylasıw ùzilis aferez (tartıp Alıw)

intra-,intro-	endo-,ento-	ishki	intra-abdominalis intro-itus endo-scopia ento-derma	qarın kiriw Dene Boslıqları hám kanalların vizual tekseriw usulı ishki push Japıraq
---------------	-------------	-------	--	---

extra-,extero-	ecto-,exo-	Sırtqı	extra-uterinus extero-receptor ecto-derma exo-glossia	Jatırdan sırtta Sırtqı ortalıqtan pikirdı qabil etiwshi retseptor Sırtqı push japırağı tildiń irilesiwi awızdan shıǵıp turıwı
----------------	------------	--------	--	--

Juwmaqlaw. Joqarıda keltirilgen maǵlıwmatlarǵa tiykarlanıp sonday juwmaqqa kelsek boladı, latin tilinde söz jasalıw usılları tiykarınan suffiksaciya hám prefiksaciya arqalı àmelge asırıladı. Bul söz jasalıw usılları arqalı kòbinese latin tilinde medicinalıq sòzler jasaladı.

References:

1. Дьячок, М. Т. Основы латинского языка: учебное пособие для бакалавриата и специалитета / М. Т. Дьячок. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2018. — 166 с. — (Бакалавр и специалист). — ISBN 978-5-534-05648-8.
2. Лемпель, Н. М. Латинский язык для медиков: учебник для вузов / Н. М. Лемпель. — Москва: Издательство Юрайт, 2015.- 253с. — (Авторский учебник). — ISBN 978-5-534-04869 -8.
3. Титов, О. А. Латинский язык: учебник и практикум для вузов / О. А. Титов. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 189 с. — (Университеты России). — ISBN 978-5-534-09503-6. —
4. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии. [Elektronresurs] / Chernyavskiy M. N.- M.: GEOTAR-Media, 2014.- 400 b.- ISBN 978-5- 9704-2926 -6 -
5. Штун, А. И. Латинский язык [электронресурс]: учебник / А. И. Штун. — 2-е изд.- электронный. Текстовые данные.- Саратов: Наука, 2015.- 222 С.- 978-5- 9758-1740 -2.- Режим доступа: [http://www. iprbookshop. почтовый индекс-81017. html](http://www.iprbookshop. почтовый индекс-81017. html)